

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 06.08.24

Om leksikonet: https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/om_leksikonet.pdf

Reiselitteratur

(_sjanger, _sakprosa) All sakprosalitteratur som handler om en reise eller det å reise, eller som skal brukes på reise. F.eks. reiseparlør, reiseskildring, reisehåndbok, noen kartbøker.

Litteraturen oppstår ut fra visse valg som forfatteren gjør: hvor han reiser, hva som fortelles, hva som ikke fortelles, hvordan opplevelsene fortelles. Reisen og skrivingen er ikke nødvendigvis like viktige. Noen som reiser tenker ikke på å skrive, men får i ettertid lyst til å fortelle om det de har opplevd. Andre reiser for å skrive, slik at skrivingen er hovedsaken.

“A travel book is like a poem in giving universal significance to a local texture.” (Fussell 1980 s. 214) Bøkene fokuserer vanligvis på stedene reisene foregår til, men kan også vektlegge reisemåter (f.eks. Håvard Rems *Togreiser: Seks reiseruter i Norden, Europa og Asia*, 2009), tempoet, reisefølge osv. Bøkene inkluderer ofte tekstpartier med reportasje og biografi. Forfatteren reiser også inn i seg selv, blir bedre kjent med sine egne ressurser og kanskje ukjente sider ved seg selv.

“[T]he outward and forward motion of the traveler translates into the inward search for self-discovery.” (Berndt Clavier i Wirtén og Peurell 1997 s. 206)

Den reisende fungerer som vitne til det som skjer, f.eks. lokale tradisjoner eller overgrep mot lokalbefolkning.

“In a period when tolerance, democracy, and relativity became important, no thinker or historian could do without the voyagers, who taught that each nation had a distinctive, even appropriate, way of life. They inspired studies in comparative religion, comparative natural history, and comparative government.” (Percy G. Adams sitert fra Wolf 2012 s. 84)

“[T]he boundaries of the travel writing genre are fuzzy, and there is little point in policing them too rigidly.” (Carl Thompson sitert fra <https://www.travelwritingworld.com/what-is-a-travelogue/>; lesedato 15.11.23)

“Som sjanger er reiselitteratur en hybrid. Den spenner over flere kategorier og disipliner. Den er en lekende sjanger i den forstand at den leker seg med andre litterære sjangere og andre fagområder. Det lånes fritt fra blant annet historie, geografi og antropologi. Men å kalle reiselitteraturen for en sjanger er å innsnevre dens virkefelt. [...] Reiselitteratur er litteratur skrevet av reisende som skriver om sine opplevelser og erfaringer. Reiselitteratur omfatter også skribenter og forfattere som har reist for skrive om sin reise. Disse blir gitt ut i form av biografiske, selvbiografiske eller dokumentariske skildringer, eksempelvis i memoarer og reisedagbøker. [...] Bruk av presens er en av de mest vanlige grepene innen reiselitteraturen. Man vil med dette gi inntrykk av at man er tilstede der og da selv om hendelsen er et tilbakelagt stadium. [...] Et annet virkemiddel som ofte brukes innen reisebeskrivelser er bruk av illustrasjoner. Ved siden av å dokumentere reisen skriftlig, skildres opplevelsene ved bruk av tegninger, fotografier og kart. Der det oppsiktsvekkende uteblir, forsøker forfatteren å gjøre det påfallende interessant ved bruk av litterære grep.” (Fred U. L. Huvenes i <http://huvenges.blogspot.no/2010/05/reiselitteraturen-en-literr-bastard.html>; lesedato 03.02.14)

“A travelogue is a truthful account of an individual’s experiences traveling, usually told in the past tense and in the first person. The word *travelogue* supposedly comes from a combination of the two words *travel* and *monologue*. [...] A travelogue is then, in its most basic form, a spoken or written account of an individual’s experiences traveling, which usually appears in the past tense, in the first person, and with some verisimilitude. Because a travelogue aims to be a true account of an individual’s experiences traveling, descriptions of what the traveler sees, hears, tastes, smells, and feels in the external world while traveling are essential components. [...] Likewise, notes and observations on history, society, and culture are also common features of travelogues, as we certainly learn about the world when we travel. [...] A travelogue can exist in the form of a book, a blog, a diary or journal, an article or essay, a podcast, a lecture, a narrated slide show, or in virtually every written or spoken form of creation. [...] There are many examples of travelogues online in the form of “travel blogs.” However, not all travel blogs are travelogues in the pure sense of the term because some of their authors are less concerned with giving personal accounts of their own experiences traveling than capturing internet search traffic by providing tips, advice, or practical information about travel. For example, they claim to present the “best things to do” in a particular destination instead of “what I did” there. [...] Mark Twain’s *The Innocents Abroad* is a good example of a travelogue in book form. While it was published as a book in the 19th century, it is perhaps best characterized as a travelogue by today’s standards and not as a modern travel book. [...] It is a descriptive account of his [dvs. Twains] travels and thoughts, sometimes funny and often bigoted. He tells us what he saw and what he felt while also offering historical and cultural remarks on the places he visited.” (<https://www.travelwritingworld.com/what-is-a-travelogue/>; lesedato 15.11.23)

Litteraturen skal bevisstgjøre om og prege måten et sted oppleves på. Det tyske DuMont Verlag hadde i en periode dette mottoet på sine reisebøker: “Man ser bare det man vet” (Scherpe 1988 s. 256). Teksten kan også fungere som en gjenopplevelse av en tur til et geografisk område eller et land.

Reiselitteratur fra andre kulturer med andre normer og lover kan gjøre det enklere å oppdage svakheter ved leserens eget samfunn og se det relative i tenkemåter og samfunnssystemer (Carolin Behrens i <https://www.grin.com/document/280771>; lesedato 05.08.20). “Travel writing, in its essence, involves some sort of contact with borders. The mere act of traveling from one place to another requires the crossing of, if nothing else, physical boundaries. The travel narrative, therefore, becomes the perfect forum for a discussion of any boundary crossing, be it physical, theoretical, personal or emotional.” (Jennifer A. Law i <https://diginole.lib.fsu.edu/islandora/object/fsu:181584/datastream/PDF/view>; lesedato 22.03.23)

“Misforholdet mellom de overleverte forestillingene om et sted og stedet slik det faktisk arter seg, hører til blant de viktigste motivene innenfor reiseskildrings-sjangeren. Ja, det kan kanskje kalles selve reiseskildringens *raison d'être*: Man vil trekke slørene til side og skrive om verden slik den *egentlig* er, bakenfor. Ambisjonen er forståelig og prisverdig, men ikke lett å realisere, for hva vi legger i det *egentlige* eller *autentiske*, er igjen kulturelt pregede forestillinger.” (Olaf Haagensen i *Morgenbladet* 19.–25. juli 2019 s. 33)

“Videre har man skillet mellom reiseskildringer skrevet av vitenskapsmenn, journalister og skjønnlitterære forfattere. Vitenskapsmennene som reiste på vegne av sine oppdragsgivere hadde fokus på innholdet i sine vitenskapelige reiseberetninger ettersom de skulle levere. De hadde i oppgave å kartlegge verden, idag er det ingen hvite flekker på kartet, derfor kartlegger en reiseforfatter seg selv.” (Fred U. L. Huvenes i <http://huvendes.blogspot.no/2010/05/reiselitteraturen-en-literr-bastard.html>; lesedato 03.02.14)

Ved å lese om andre og andres kultur, kan leseren få et nytt blikk på seg selv og sin egen kultur. Reisen ut i det annerledes og ukjente – enten fysisk eller via reiselitteratur – kan gjøre at vi forstår oss selv bedre, får et nytt perspektiv på vår egen kultur, oppdager det i vårt eget samfunn som er så selvfølgelig at det har blitt det usynlig. Men vi ser/leser alltid med vårt eget blikk, ikke med den nye kulturen som vi besøker eller leser om. Beskrivelsene i litteraturen er aldri nøytrale og objektive (men retorikken kan gi inntrykk av dette). I reisebøker skildrer dermed forfatteren både seg selv og de menneskene hun eller han møter. Det er alltid noe kulturbundet og subjektivt ved det forfatteren oppdager og beskriver i det landet der reisen foregår.

Den franske litteraturforskeren Patrice Soler framhever at en reisefortelling kan handle primært om en åndelig reise, en reise mot sitt eget selv, altså ikke bare mot det ytre og fjerne. Den reisende oppdager mer om egen identitet og lærer seg selv å

kjenne (Soler 2001 s. 345). Fortellingen kan fungere mer eller mindre som en framstilling av egen, personlig historie og av egen sensibilitet. Subjektiviteten kan altså dominere.

“All reiselitteratur av blivende interesse – litteratur som blir lest gjennom mange år, skrevet av forfattere som reiser, ikke av reisende som blir forfattere – er egentlig skrevet for å vise noe som gjelder forfatterens egen, hjemlige verden. Det egentlige formålet med grundig og modig betraktning av det som er annerledes, er å belyse egenskapene ved og grensene for det egne selvet, som fører til slutningen at de beste reiselitteraturforfatterne er de menneskene som trenger denne oppklaringen og altså er usikre på kjennetegnene ved og grensene for deres eget hjem og deres forhold til dette hjemlige. Derfor reiser de ut av det hjemlige. Dette gjør de [...] for å kunne se tilbake og se hva som er sant av det de forlater.” (Russell Banks sitert fra Levine 2000 s. 26)

Reisebøker kan være “eksotiserende”, dvs. framheve det spesielle, underlige og eksotiske ved et sted. Dette er altså “eksotiskgjørende strategier” (“Exotiseringsstrategien”) (Carolin Behrens i <https://www.grin.com/document/280771>; lesedato 05.08.20). Ofte er det enorme forskjeller mellom den reisende og de som bor i besøkslandet. Blant annet er den reisende “almost always richer and freer than those he’s among.” (Fussell 1980 s. 210)

Hvis forfatteren reiser tilbake til et landskap, et land og en kultur etter mange år, vil gjensynet vanligvis kalle fram minner om hvordan det var tidligere. Reise-skildringen kan da organiseres rundt aksene før – nå, med understrekning av de større eller mindre politiske, sosiale, religiøse og kulturelle forandringene som har funnet sted i mellomtiden.

Inntrykk fra bøker som den reisende har lest om stedet før vedkommende selv reiser dit, kan projiseres over på stedet og farge det fullstendig. Stedet snarere gjenkjennes enn oppdages; stedet blir dekket av skrift (Soler 2001 s. 350). Opplevelsen og beskrivelsen av en solnedgang over Roma kan være svært preget av et litterært minne, en tidligere lest tekst, et maleri gjengitt i en reisehåndbok eller lignende.

Reiseguide-bøker “are not autobiographical and are not sustained by a narrative exploiting the devices of fiction. A guide book is addressed to those who plan to follow the traveler, doing what he has done, but more selectively.” (Fussell 1980 s. 203). Leseren av reiselitteratur har ikke alltid planer om selv å reise til stedet som hun leser om.

“En reiseguide er skrevet for å opplyse reiselystne som skal til et bestemt reisemål. Med et nøkternt og faktabasert språk får leseren detaljrik informasjon om reisemålet. Reiseskildringer er derimot adressert til de som ikke nødvendigvis skal reise selv. Reiseskildringer kan inspirere til å reise i fotsporene på bakgrunn av

reisebeskrivelser skrevet av andre. [...] Hvis man ikke skal reise selv, så har man i alle fall en levende beskrivelse om en reise. Samtidig er det ikke noe i veien for at reiseguiden kan oppleves som skildringer av reisemål som man kan nyte som lenestolreisende.” (Fred U. L. Huvenes i <http://huvenes.blogspot.com/p/om-huvenes.html>; lesedato 03.02.14)

I Rough Guides’ *Make the Most of Your Time on Earth* (2019) “[e]ntries are divided into regions, so you can dip in and out of the different parts of the world you’re interested in, whether that’s a remote island in the Philippines, a stunning Swedish archipelago or an off-the-beaten-track pocket of Saskatchewan. Lively and engaging text captures the essence of the experience, while essential “Need to Know” sections at the end of each chapter make it easy for you to plan your trip. Packed full of ideas and take-you-there photography, *Make the Most of your Time on Earth* is pure escapism for active travellers and armchair fantasists alike. About Rough Guides: Rough Guides have been inspiring travellers for over 35 years, with over 30 million copies sold. Synonymous with practical travel tips, quality writing and a trustworthy ‘tell it like it is’ ethos, the Rough Guides list includes more than 260 travel guides to 120+ destinations, gift-books and phrasebooks.” (<https://www.books.roughguides.com/shop/rough-guides-make-the-most-of-your-time-on-earth/>; lesedato 15.03.22)

I den polske forfatteren Olga Tokarczucs *Løperne* (2007; på norsk 2012) “kan man lese at reisehåndbøker “har ødelagt en større del av planeten for alltid; de er utgitt i millioner av eksemplarer, på mange språk, og de har svekket stedene, spikret dem fast, navngitt dem og utvisket konturene”.” (*Morgenbladet* 21.–27. desember 2018 s. 49)

Litterær reiseguide er en undersjanger av reiselitteratur. Et eksempel er Erik Fosnes Hansens *Oslo: Et eventyr – litterære vandringer* (2019).

Reisebøker er ikke det samme som “guide books, which are not autobiographical and are not sustained by a narrative exploiting the devices of fiction. A guide book is addressed to those who plan to follow the traveler, doing what he has done, but more selectively. A travel book, at its purest, is addressed to those who do not plan to follow the traveler at all, but who require the exotic or comic anomalies, wonders, and scandals of the literary form *romance* which their own place or time cannot entirely supply. Travel books are a sub-species of memoir in which the autobiographical narrative arises from the speaker’s encounter with distant or unfamiliar data, and in which the narrative – unlike that in a novel or a romance – claims literal validity by constant reference to actuality. [...] Thus “the ideal book of this kind” invites the reader to undertake three tours simultaneously: “abroad, into the author’s brain, and into his own.” It follows that “the writer should ... possess a brain worth exploring; some philosophy of life – not necessarily, though by preference, of his own forging – and the courage to proclaim it and put it to the

test; he must be naif and profound, both child and sage.”” (Fussell 1980 s. 203-204)

“Reisesjangeren er ung i norsk sammenheng. Sjangeren er ikke definert eller normsatt, den er med andre ord helt åpen – på godt og vondt. Det betyr at man her kan tillate seg mye og at det er rom for sammenblanding av ulike skrivestiler. Mangelen på lekenhet og sjangerekspimentering er etter mitt syn hovedproblemet med dagens reisejournalistikk, og ikke, som Lien hevder, en ensidig innlulling i fiksjonen. En reisetekst kan være en lengre featurereportasje, en kort, reinspikka faktaorientert tekst, en skjønnlitterær tekst, en politisk motivert artikkel om hvorvidt man bør reise til Burma, men i aller høyeste grad også innadventd, subjektivt tankespinneri som grenser til ren fiksjon.” (Anders Wyller, sjefsredaktør i reisemagasinet *Vagabond*; i *Morgenbladet* 18.–24. januar 2008 s. 21)

Sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen delte i 1996 moderne reiselitteratur inn i de tre kategoriene moralske (med etiske vurderinger i fokus, f.eks. slik at folkeslag blir skrekkbilder eller forbilder), beskrivende og litterære. Om de moralske bøkene skriver han: “Også de positive stereotypiene faller inn under denne kategorien. Uansett hvordan de fremmede folkeslagene faktisk oppførte seg, ble de gjennom skriften beordret til å være enten onde eller gode, enten skrekkbilder eller forbilder. Verken Vespucci, Rousseau eller andre som skrev om fjerne folk var nevneverdig opptatt av hvordan de fremmede oppfattet seg selv. De brukte dem enten til å forsvare eller til å angripe sitt eget samfunn. Frivillig eller ufrivillig ble de forfattere av moralske fabler heller enn sakprosa. Den andre kategorien [dvs. beskrivende bøker] består av forsøk på å beskrive fjerne folk og steder så presist og analytisk som mulig. I den stemningen av vitenskapelig begeistring som oppstod i de sentrale europeiske landene på 1600-tallet og som i mangt og meget har vedvart til i dag, ble kunnskap oppfattet som et mål i seg selv. Dermed ble det meningsfylt for en handelsreisende i Vest-Afrika i det attende århundre å notere sine observasjoner omkring klesdrakt, matskikker og våpenbruk hos stammene han kjøpte slaver gjennom, selv om han ikke fikk annen nytte av kunnskapen enn gleden og prestisjen ved å bidra til europeernes så smått encyklopediske kartlegging av verden. Denne deskriptive reiselitteraturen fikk også en viktig plass i koloniadministrasjon og misjonsvirksomhet når det var nødvendig med detaljkunnskaper for å kunne herske effektivt. Den har også hatt stor betydning, skal det innrømmes, for utviklingen av europeiske akademiske disipliner som samfunnsgeografi og sosialantropologi. Den tredje, og trolig mest sammensatte, hovedkategorien av moderne reiseskildringer, kan betegnes som litterær. Dels er den opplevelsesorientert og fokuserer på spennende hendelser forfatteren har vært med på, ofte i den rene guttebok-stil; dels er den formidlende og forsøker å skildre det fremmede stedet slik at leseren kan føle seg transportert til et fremmed sted som verken er bedre eller dårligere enn hans eget, men nettopp annerledes.” (<http://folk.uio.no/geirthe/Reiselitteratur.html>; lesedato 20.03.15)

“En ofte oversett kategori reiseskildringer som har formet Norge er dem som er skrevet fra og om norske misjonsland. Og det er egentlig ganske underlig, etter som disse bøkene var norsk folkelesning og populærlitteratur, særlig på 50- og 60-tallet. Særlig i Rogaland, på sørvestlandet og i Bergensområdet fikk disse bøkene et stort publikum, og bøkene ble trykket i mange og store opplag. De var kort sagt bestselgere, ofte skrevet av misjonærer med stor formidlingstrang og varierende litterært talent. Disse reiseskildringene hadde ikke store litterære ambisjoner, men tjente primært som oppbyggelse for misjonsfolket. Bøkene viste seg også å være gode hjelpemidler i innsamlingsarbeidet. Det er en medvirkende årsak til de store opplagene. Skildringene hadde ellers alle av samtidens fremste sjangertrekk: vestlig blikk, eksotifisering, oppdagerambisjoner (også når objektet allerede var oppdaget), hedningdiskurs, linneansk artstenking, rasemessig stadietenking og vestlig fromhet i møte med Afrikas barbari. Slike reiseskildringer ble mer og mer vanlige fra slutten av 1800-tallet, og holdt stand over i post-kolonial tid før de avtok ved inngangen til 1970-tallet. Fotavtrykket disse reiseskildringene satte i norsk bevissthet var formidabelt, og var en sterkt medvirkende faktor i avgrensingen mellom “oss” og “de andre.” (Steinar Engeland på e-postlista biblioteknorge, 27.04.17)

“Gjennom 1900-tallet økte antallet av skjønnlitterære forfattere som reiste og skrev om det de opplevde. Skjønnlitterære forfattere har brukt reisen til å finne inspirasjon i sitt liv og virke. En ytre reise blir på mange måter en indre reise. Sett i betraktning til de vitenskapelige reisene, har reiseskildringene fra 1900-tallet og utover blitt mer eksperimentelle i forhold til innhold og form.” (Fred U. L. Huvnes i <http://huvnes.blogspot.com/p/om-huvnes.html>; lesedato 03.02.14)

“Hvorfor blir ikke reiseskildringer tatt mer alvorlig som litteratur i dette landet [Norge]? I store deler av den skrivende verden, kanskje særlig den engelskspråklige, utgis reiselitteratur av profesjonelle forfattere, enten de primært er skjønnlitterære forfattere eller har *travel writer* som yrkestittel. Ellers er det en dårlig idé å lese avisanmeldelsene dersom man vil finne ut hvilket nivå norsk reiselitteratur generelt befinner seg på. Et alternativ kan være å lese V.S. Naipauls, Graham Greenes, Amitav Ghosh’ eller for den saks skyld den uforlignelige Bruce Chatwins reiseskildringer, så får man iallfall en standard å strekke seg mot. I den norske bokverdenen utgjøres svært mye av reiselitteraturen av biprodukter skrevet av journalister hvis primære forehavende i fjerne strøk har vært å lage fortløpende nyhetsreportasjer. Alle de små og store personlige opplevelsene og observasjonene som ikke passer inn i saklige rapporter om den politiske stoda i Kenya eller svingningene på Tokyo-børsen, kan brukes hemningsløst i disse ofte smilende, ofte overbærende (overfor de innfødte), ofte irriterende velmenende bøkene. [...]

Brorparten av denne litteraturen befinner seg et sted mellom ren politisk analyse og ekstremt subjektive refleksjoner hvor forfatteren spiller hovedrollen og de fleste av birollene. Sjangerbevisstheten er gjennomgående lav. Reiselitteratur oppfattes som en “mellomting”, ikke som en faglig gren i sin egen rett. Den mangler både faglitteraturens krav om grundighet og etterrettelighet og skjønnlitteraturens krav til

stil og komposisjon. [...] Ettersom bastardsjangeren ikke blir tatt alvorlig, blir også bøker som er alvorlig ment, behandlet som lettvent underholdning. [...] Det bør ikke være nok å ha et kjent fjes og være i stand til å si “Been there, seen this” for å kunne kalle seg reisebokforfatter.” (Thomas Hylland Eriksen i <http://folk.uio.no/geirthe/Reiselitteratur.html>; lesedato 20.03.15)

Som den første trykte bok innen reiselitteraturen regner Bruno Blasselle *Pilgrimsvandringen i Det hellige land*. Forfatteren var tyskeren Bernard von Breydenbach fra Mainz. Breydenbach reiste sammen med en tegner og reiste blant annet innom Jerusalem, Sinai-fjellet, Aleksandria og Kairo. Boka hans ble publisert i Mainz i 1486, og ble en stor suksess. Snart fantes det oversettelser til fransk, spansk og andre språk. Boka inneholdt utbrettbare kart og illustrasjoner av viktige steder på reisen, f.eks. Jerusalem (Blasselle 1998a s. 61).

Den tyske 1400-tallsforfatteren Oswald von Wolkenstein levde et eventyrlig liv med blant annet reiser til Det hellige land og Nord-Afrika. I hans litterære produksjon er det noen reiseberetninger i sangform. Wolkenstein sørget for at både tekstene og melodiene til sine sanger ble skrevet ned i kostbare manuskripter. (Grabert, Mulot og Nürnberger 1983 s. 47) Den peruanske forfatteren Antonio de León Pinelo publiserte i 1629 i Madrid et verk (med tittelen *Epitome de la Biblioteca oriental i occidental, nautica i geografica*) som sannsynligvis er det første forsøket på å ordne og se i sammenheng alle reise- og oppdagelsesberetninger som var utgitt inntil da (Quinsat 1990 s. 306).

Tyskeren Adam Olearius publiserte i 1647 en reisebeskrivelse fra Russland og Persia, der han skildret landskap og byer, og skikk og bruk blant befolkningen (Szyrocki 1968 s. 95).

“On April 6, 1768, Capt. Louis Antoine de Bougainville reached Tahiti in his two ships, the *Boudeuse* and the *Étoile*. He traveled officially for the French government, charged with making the first French circumnavigation of the globe. Bougainville described Tahiti in his journal as the “New Cythera” – in Greek mythology Cythera was the island of Aphrodite, goddess of love. Later he made the account official in a letter to the French minister of the marine. The physical beauty of Tahiti, with its mountains, forests, and sparkling lagoons, increased the Frenchman’s sense of having been transported to the Garden of Eden. Bougainville spent 10 days in Tahiti, filling casks with fresh water, cutting wood, and nursing 34 scurvy-stricken sailors back to health with the precious vitamin C from the island’s abundant fruit. [...] he was constantly plagued by theft, for the Tahitians’ attitudes toward property differed as greatly from the Europeans’ as did their sexual practices. Sex most engaged Bougainville’s interest and that of other French diarists and letter writers, who discovered that unmarried girls could take partners whenever they wished; married women enjoyed an almost equal liberty. The 400 lusty sailors from Bougainville’s ships were overjoyed to find sex available for the price of a few nails. The reality had its hidden cost, though: the islanders expected a

man to copulate with a woman in front of an audience. Each sexual act attracted up to 50 onlookers.” (McLynn 1993 s. 30-32) Bougainville skrev senere verket *Beskrivelse av en reise rundt jorden* (1771-72).

Den britiske forfatteren og presten Laurence Sternes bok *A Sentimental Journey through France and Italy* (1768) inspirerte andre til en ny stil i reiseberetninger på 1700-tallet: en subjektiv, assosierende skrivemåte (Bark 1993 s. 34). Blant forfatterne som ble påvirket til å skrive i samme stil var tyskeren Johann Wolfgang von Goethe, om sine reiser i Sveits og Italia, og på 1800-tallet tyskeren Heinrich Heine.

Franskmannen Marie Gabriel de Choiseul skal ha vært den første som utga en reisebeskrivelse med bilder som det sentrale innholdet. I *Pittoresk reise i Hellas* (1782) “oppfant” Choiseul en ny sjanger, en reisebeskrivelse der den verbale teksten bare er kommentarer til bildene i boka (Barbier 2007 s. 222).

Tyskeren Georg Forster valgte i *Oppfatninger om Niederrhein* (1791-94) å bruke en reiseskildring til politisk kritikk, med vekt på undertrykkelsen av liberale ideer i tyske stater (Bark 1993 s. 34), noe Heine også påpekte i reiseberetninger noen tiår senere. Forster publiserte dessuten på engelsk *A Voyage Round the World* (1777), om en jordomseiling ledet av briten James Cook.

“[D]en finsk-svenske offiser, maler, kartograf og gravør Wilhelm Maximilian Carpelan [...] kom til Norge i 1819 som adjunkt hos den svenske stattholderen Grev J. A. Sandels, som tiltrådte sitt embete samme år. Sammen med Sandels og noen av hans andre medarbeidere reiste Carpelan fra Christiania til Bergen sommeren 1819 etter først å ha reist alene på rekognosering noen uker i forveien, hvor han snudde da han kom til Filefjell. [...] På grunnlag av sine opptegnelser, utga Carpelan ett av de aller flotteste plansjeverk som er utgitt med norske motiver. Boken ble utgitt i Stockholm i perioden 1821-23 med tittelen *Voyage pittoresque aux Alpes Norvégiennes*. Verket består av tre hefter i folioformat, og inneholder både et teksthfte (utgitt både på fransk og svensk) og et plansjeverk med 24 kobberakvatinter pluss tre tittelvignetter. Plansjene er dels utgitt i svart-hvitt, dels i sepia og dels håndkolorerte. [...] Carpelan var selv ansvarlig for 21 av de i alt 24 plansjene. De tre resterende var forelegg etter B. M. Keilhaug og Carl Vogt. Carpelan utga kort tid senere (Stockholm 1826-27) også et lite plansjeverk med bare åtte motiver som ble utgitt i kvartoformat og i svart-hvitt. Denne utgivelsen hadde tittelen *Vues Norvégiennes*.” (Cato Schiøtz i *Morgenbladet* 4.– 10. juli 2008 s. 41)

Østerrikske Ida Pfeiffer reiste i første halvdel av 1800-tallet, etter at hennes sønner hadde blitt voksne og hun hadde skilt seg fra sin mann, ni måneder i Palestina. Hennes reiseskildring *En kvinne fra Wien i Det hellige land* ble i det første opplaget utgitt anonymt, etter protester fra familien (Frieling, Scheidemann m.fl. 2003). Pfeiffer ble etter hvert en kjent og verdsatt reiselitteraturforfatter. Hun foretok lange

reiser verden rundt, inklusiv til Island. Bøkene ble oversatt til sju språk, og inntektene gjorde det mulig for henne å reise mer.

Den engelske forskeren, fotografen og forfatteren Isabella Bird ga ut ni reiseskildringer over en periode på nesten 40 år på 1800-tallet, blant annet fra Kina, Korea, Japan, Tibet, Persia og det nordamerikanske kontinentet.

Dansken Jacob Holdts rikt illustrerte bok *Amerikanske Billeder* (1977) handler om et opphold i USA. “Holdt reiste rundt i USA uten penger. Han ble utsatt for den samme volden, den samme frykten som dem han skriver om.” (*Aftenposten* 10. mai 2008 s. 13)

Romaner kan ved en tolkningspraksis av og til oppfattes som reiselitteratur: “Noen britiske lesninger [av Per Pettersons *Ut og stjæle hester*] er også ganske naive i forhold til bokens referensialitet. Daily Telegraph anmeldte den som reiselitteratur, og skrev at den skildret det norske landskapet og den landlige levemåten bedre enn noen andre reisebøker. Litt sånn: Hvis du er interessert i Norge, er dette den beste måten å lære om landet på.” (Tore Rem i *Morgenbladet* 29. juni–5. juli 2007 s. 33)

I en anmeldelse av Andreas Viestads *Reisen til Cadillac* (2007) nevnes en “oppskrift” som brukes i en del reisebøker: “Oppskriften er klassisk: Viestad møter lokale originaler, hoster opp anekdoter og kulturelle morsomheter før det hele krydres med smakfullt utvalgte referanser til musikk-, kunst- og litteraturhistorien.” (*Morgenbladet* 26. oktober–1. november 2007 s. 32) Noen reiser i berømte eller mindre kjente personers fotspor; det gjelder f.eks. med Tony Horwitz’ *Blå breddegrader: I kaptein Cooks kjølvann* (på norsk 2003) og Kristin Vallas *Skuddene i Tbilisi: I fotsporene til bohemen Dagny Juel* (2006).

Jon Severuds bok *Ei gjenreise: Ferdaminne etter A. O. Vinje* (2010) handler om en reise i forfatteren Vinjes fotspor. “1860 publiserte Aasmund Olavsson Vinje den essayistiske reiseskildringen “Ferdaminni fraa Sumaren 1860”. Dette året reiste Vinje fra Kristiania til Trondheim og tilbake for å overvære kroningen av Karl IV til konge over Norge. [...] Jon Severuds bok [...] feirer Vinjes klassiske tekst 150 år etter at den kom ut først gang. Feiringen gjennomføres ved at Severud gjentar Vinjes reise, og gjennom at han i teksten han skriver om reisen, tar i bruk Vinjes erfaringsnære, kunnskapstunge og refleksjonsrike, og ikke minst intellektuelt krevende, skrivemåte. [...] Gjennom nesten 500 sider skriver Jon Severud en fascinerende kommentar til den politiske, kulturelle og økonomiske utviklingen som har preget det norske samfunnet siden 1860. [...] Severuds bok “Ei gjenreise. Ferdaminne etter A.O.Vinje” kan derfor på den sterkeste anbefales som reiselektyre for turister som ferierer i Sør-Norge. Den kan uten videre erstatte knappe veibøker og slappe turistbrosjyrer.” (<http://www.nrk.no/kultur/bok/ei-gjenreise.ferdaminne-etter-vinje-1.7228667>; lesedato 27.01.15)

Colin Thubrons reisedagbok-lignende bok *Silkeveiens skygge* (på norsk 2007) fikk følgende kritikk i en britisk avis: “I mangel av et konvensjonelt plot må det skapes framdrift på andre måter. Thubron tar ikke alltid tilstrekkelig hensyn til behovet for en motor i teksten, og lar det meste hvile på sitt ganske visst upåklagelige språk og sin overveldende kunnskap. Men når språket er så mettet og detaljene – historiske referanser, fremmedartede steds- og personnavn – så utallige, gjør ikke Thubron det lett for leseren. Forfatteren introduserer stadig nye helligdommer, stadig nye graver, og skildrer dem dvelende og ikke sjelden poetisk, slik han gjør med stadig nye landskap han reiser gjennom og historiske begivenheter han gjenforteller [...] Særlig første halvdel av den nærmere 400 sider lange boka kan oppleves som ensformig, og krever en motivert og utholdende leser” (*Dagbladet* 11. desember 2007 s. 47).

Reisemåtene varierer. Den tyske journalisten Wolfgang Büscher ga ut boka *Berlin – Moskva: En reise til fots* (på norsk 2004). Boka er basert på hans tre måneder lange vandring alene til fots fra Tyskland til Moskva. Büscher var blant annet inspirert av boka *Om å gå i is* av Werner Herzog, etter dennes fotmarsj fra München til Paris i 1974 (*Dagbladet* 13. desember 2007 s. 52).

Den tyske filosofen Martin Heidegger oppfattet den moderne reise-iveren som uttrykk for en nesten sykkelig flakkende nysgjerrighet. De reisende turistene vil egentlig ikke erfare, men bare se, ikke lære og forstå, men oppleve og konsumere inntrykk.

“[B]ildene av mennesker i kø opp mot toppen [av Mount Everest] er blitt det kanskje fremste symbolet på vestlig opplevelseskonsum” (Vilde S. Imeland i *Morgenbladet* 2.–8. oktober 2020 s. 43).

I boka *Si meg hvor du reiser og jeg skal si deg hvem du er* (2018) undersøker Magnus Helgerud blant annet hva som driver turister til å reise. “Hvorfor står folk i kø i timevis for å bli fotografert på Trolltunga? Hvorfor er noen livredde for å trække i turistfeller i Roma? Og hvorfor er det så mange turister som hater turister? Denne boken er en gruppereise for folk som ikke liker gruppereiser, guidet av idéhistoriker og journalist Magnus Helgerud, som på underholdende vis trekker en linje fra 1800-tallets reisesnobber og frem til dagens selfie-turister. Underveis møter vi poeten og livskunstneren Lord Byron, forfatteren Bjørnstjerne Bjørnson, maleren Caspar David Friedrich, filosofen Edmund Burke, en tysk guide som later som om han er polfareren Roald Amundsen, en krigsturist, et par sosiologer, samt Hollywood-stjerner som Audrey Hepburn og Julia Roberts.” (<https://bookis.com/no/books/si-meg-hvor-du-reiser-og-jeg-skal-si-deg-hvem-du-er-2020>; lesedato 12.03.21)

Eksempler på reiselitteratur (i vid betydning):

Marco Polo: *Marco Polos reiser* (utgitt på slutten av 1200-tallet)

Peter Ambrosius Lehmann: *De fornemste europeiske reiser, som slike gjennom Tyskland, Frankrike, Italia, Danmark og Sverige ...* (1703; 11. utgave i 1755)

Gottlob Friedrich Krebel: *De fornemste europeiske reiser ...* (1767; 16. utgave 1801)

Michel de Montaigne: *Reisedagbok* (1774; posthum utgivelse)

Georg Forster: *A Voyage Round The World* (1777) – skrevet av en tysker som deltok på James Cooks andre verdensomseiling

Mary Wollstonecraft: *Min nordiske reise: Beretninger fra et opphold i Sverige, Norge og Danmark 1795* (på norsk 1976)

Mungo Park: *Travels in the Interior Districts of Africa* (1799)

Johann Wolfgang von Goethe: *Italiensk reise* (1816-17; på norsk 1999)

François-René de Chateaubriand: *Reise fra Paris til Jerusalem* (1811) – en fransk romantikers reise til Det hellige land via Hellas; boka fungerte etter publikasjonen som en slags reiseguidebok for andre

anonym [forfatterne viste seg å være James Arthur Lees og Walter C. Clutterbuck]: *Three in Norway by two of them* (1882)

Otto Julius Bierbaum: *En følsom reise i automobil* (1903) – en av de første bilreiseskildringene utgitt som bok; om en reise i Europa

William Cecil Slingsby: *Norway: The Northern Playground* (1904) – av en engelsk fjellentusiast som gikk og klatret i norske fjell; opplevelser fra 20 reiser i Norge i årene fra 1872 og fram til publiseringen av boka, og som inkluderer beskrivelsen av førstebestigningen av Store Skagastølstind i 1876

Thor Heyerdahl: *Kon-Tiki ekspedisjonen* (1948)

Monica Kristensen: *Mot 90° syd* (1987)

Carsten Jensen: *Jeg har set verden begynne* (1996)

Robert D. Kaplan: *Verdens ender: En reise ved inngangen til det 21. århundre* (på norsk 1998) – egentlig om mange reiser, alle til steder som forfatteren oppfatter som jordens ytterpunkter (f.eks. Nil-deltaet, Sierra Leone, Sinkiang)

Klaus Hagerup og Bibbi Børresen: *Svarte haner og ville griser: En mat- og vinreise i Chianti* (2005)

Jens A. Riisnæs (red.): *Tolv magiske reiser: Reisebok for leselystne* (2006)

Aage Storm Borchgrevink: *Den usynlige krigen: Reiser i Tsjetsjenia, Ingusjetia og Dagestan* (2007) – en blanding av reiseskildring, politisk analyse, historiebok og reportasjebok

Lars Monsen: *Nordkalotten 365: 8 villmarkseventyr* (2007)

Eksempler på reisereportasjebøker er Sten Inge Jørgensens *Tyskland stiger frem* (2014) og Alexander Zlatanov Ibsens *Gresk blod: Et nærbilde av Hellas* (2014). Den sistnevnte handler blant annet om grekernes forhold til antikken som en byrde, den økonomiske krisa fra ca. 2012, konflikten med Tyrkia og veksten for høyreekstrem politikk.

Den argentinske geriljalederen Che Guevara la i 1950 ut på en 4.500 kilometer lang motorsykelreise. “In October 1951, Ernesto and his friend Alberto Granado decide on a plan to ride Alberto’s motorbike (La Poderosa II – The Mighty One) to North America. Granado is a biochemist who had specialized in leprology and whose younger brothers had been Ernesto’s school friends. They leave Córdoba in December, heading first to farewell Ernesto’s family in Buenos Aires. The adventures experienced on this trip, written up by Ernesto during and after the journey, comprise this book, published first as *Notas de Viaje (Travel Notes or The Motorcycle Diaries)*. [...] Ernesto graduates as a doctor [i 1953] and almost immediately embarks on another journey around Latin America which takes in Bolivia, Peru, Ecuador, Panama, Costa Rica and Guatemala, where he meets Antonio (Ñico) López, a young Cuban revolutionary. In Bolivia, he is witness to the Bolivian Revolution. The account of these travels was first published as *Otra Vez* (in English, *Latin America Diaries*). [...] The harsh lessons continued in the chapter “Chuquicamata,” named after the mining town that was “like a scene from a modern drama,” and which he soberly described with a balance of impression, reflection and data. Its greatest lesson was “taught by the graveyards of the mines, containing only a small share of the immense number of people devoured by cave-ins, silica and the hellish climate of the mountain.” In his note of March 22, 1952, or some time later revising his notes, Che concluded: “The biggest effort Chile should make is to shake its uncomfortable Yankee friend from its back, a task that for the moment at least is Herculean.” [...] On the motorcycle, on trucks or in vans, on a ship or in a little Ford; sleeping in police stations, under the stars or in occasional shelters; Che struggling almost constantly with his asthma, the two friends crossed Argentina and Chile. They entered Peru on foot.” (<http://ebookbees.com/downloads/>; lesedato 06.05.15)

“A fact of modern publishing history is the virtual disappearance of the essay as a salable commodity (I mean the essay, not the “article”). If you want to raise a laugh in a publisher’s office, enter with a manuscript collection of essays on all sorts of subjects. And if you want to raise an even louder laugh, contrive that your essays

have a moral tendency, even if they stop short of aspiring to promulgate wisdom. The more we attend to what's going on in the travel book between the wars, the more we perceive that the genre is a device for getting published essays which, without the travel "menstruum" (as Coleridge would say), would appear too old-fashioned for generic credit, too reminiscent of Lamb and Stevenson and Chesterton. Thus the travel books of Aldous Huxley, a way of presenting learned essays which without exotic narrative support would find no audience. Thus also the performances of Douglas and of Osbert Sitwell, who, for all his defects, has thought long and hard about the essayistic elements in the travel book and has coined for it the eccentric term *discursion*, as in his titles *Discursions on Travel, Art and Life* (1925) and *Winters of Content and Other Discursions on Mediterranean Art and Travel* (1950)." (Fussell 1980 s. 204)

Osbert Sitwell bruk av ordet "discursion" er ifølge han selv "a word of my own minting, coined from *discourse* and *discursive*, and designed to epitomize the manner in which a traveler formulates his loose impressions, as, for example, he sits in a train, looking out [the] window, and allows the sights he so rapidly glimpses, one after another, to break in upon the thread of his ... thoughts." *Discursions*, he goes on, "is an attempt ... to find a new name for a particular kind of essay, that unites in the stream of travel ... many very personal random reflections and sentiments. ..." Thus in Sitwell's "travel books" we find a general essay on cabs, prompted by the cabs of Lecce, and one on the theory of bourgeois domestic architecture triggered by the sights of southern Germany. Neither essay could achieve a wide audience if detached from the sense data of the place abroad which has justified it. Alan Pryce-Jones's *The Spring Journey* (1931) is a good example of a travel book which functions as a mere framework for essays. The travel is to Egypt, Palestine, Syria, and Greece, but it is only a medium for inset Carlylean essays and discursive flourishes on the follies of modern education, the difference between Imagination and Fancy, the decay of contemporary civilization, and the superiority of music to "the other arts." " (Fussell 1980 s. 204-205)

I boka *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars* (1980) Paul Fussell "distinguishes wryly (and wrongly) between the explorer, the traveler and the tourist: "All three make journeys but the explorer seeks the undiscovered, the traveler that which has been discovered by the mind working in history, the tourist that which has been discovered by entrepreneurship and prepared for him by the arts of mass publicity." Fussell makes it clear that there exists a strict distinction between the activities of exploration, travel and tourism. Besides being hierarchically organized they also suggest a sense of temporal deterioration. The 'discoveries' made by 'real' travel are now eclipsed by the largely inauthentic experience of mass tourism. Gone are the days of the heroic journey, the meaningful and illuminating moment when two cultures, geographically and temporally distant, were brought into sudden and sharp proximity. All we are left with is a late-capitalist, global mass-culture in which everything has turned into everything else. Gary Kirst's jeremiad on the decline of travel writing in the age of

tourism neatly illustrates most of the prejudices raised against contemporary travel and postmodernism: “The wide-ranging influence of Euro-American popular culture, for one thing, has seriously undermined the particularity of many places on the globe, and those great modern homogenizers – television, radio, newspapers – have virtually *annihilated the ignorance of the larger world that once kept regional essences pure*. Perhaps most damaging of all, the ever expanding juggernaut of mass tourism has by now reached nearly all countries on earth, threatening to turn every act of indigenous cultural expression into self-conscious, profit-motivated exploitation of an increasingly fictitious “local color”.” (Berndt Clavier i Wirtén og Peurell 1997 s. 200)

Den amerikanske forfatteren John Steinbeck foretok en lang reise i USA i 1960, “da han kjørte USA rundt med bikkja Charley som reisekamerat. Steinbecks tur resulterte i reiseskildringen *Travels With Charley* (1962). [...] Verket ble presentert som sakprosa. Men store deler av boken var fiksjon. Ikke bra. Men historien, som bok, er veldig god. Og populær. Amerikanerne kjente seg igjen. Ja, dette er oss. Dette er landet vårt. Boken beskrev en virkelighet – den virkeligheten amerikanerne elsket å tro på [...] Han ville vise at han var en mann. Sterk, tøff, uavhengig av kona. Men han fikk voldsom hjemlengsel, bare etter et par uker. Brevene han skrev hjem hadde whiskyflekker på seg, han var full når han skrev dem. [...] Faktisk er Bob Steigerwald den eneste – Steinbeck inkludert – som gjorde turen som den står i boken. Steinbeck fant på historier om at han kamperte iskald og ensom i villmarka. Men han hadde aldri campet før, og reiste på høsten og vinteren. Da er det kaldt i det nordlige USA. Han bodde egentlig komfortabelt på hoteller hele veien.” (*Morgenbladet* 1.–7. mars 2013 s. 38)

A Geography of Hard Times: Narratives about Travel to South America, 1780-1849 (2004) av Ángela Pérez-Mejía “focuses on the works of four European voyagers who came to South America and left a legacy of travel writing in their wake: José Celestino Mutis, a Spanish botanist and doctor; Alexander von Humboldt, a German geographer; Maria Graham, a British historian; and Flora Tristán, a French feminist and labor activist whose father was Peruvian. Each took on his or her voyage as a personal endeavor, and collectively their travels covered the Andes from its northern traces in Venezuela to the southern heights of Chile and Arequipa. Their writing contributed to the construction of a complex map of the Andes in which many levels of physical and social geography may be read. By analyzing the travelers’ narratives, illustrations, and maps, Ángela Pérez-Mejía unravels the rich complexities of the colonial travel experience, explores its impact on both the object of description and the traveler’s subjectivity, and the collective readership seeking a discourse of nationhood.” (<https://www.sunypress.edu/p-3898-a-geography-of-hard-times.aspx>; lesedato 11.06.21)

“Bruce Greenfield, who has dealt extensively with the invention of both “America” and the romantic explorer in early American literature, puts it like this: “In the field the journal is the tool of the explorer used to extend to the “trackless” forests and

prairies the order that he, the “civilized” traveler, has sustained within himself. The narrative’s published form is an assertion of the power the explorer exerts over new lands and peoples, portraying them as part of his own story. By means of his journal, the traveler writes himself into and out of the unknown country; by means of his narrative he makes his journey into a significant event.” If the discoverer smoothed and levelled the path, “blazed the trail” so to speak, anybody could follow. [...] But most important of all, they were the literary conventions that provided later generations of writers and travelers with the shortcuts by which these places and peoples could be accessed. This had a dramatic effect on American (and European) identity, so much so that “a romantic discourse of discovery became part of the discovery of American identity [...] [which] was not simply the location of a previously unknown land mass but rather a series of events that occurred as much in language as in a canoe.” (Berndt Clavier i Wirtén og Peurell 1997 s. 195)

Amerikaneren Bill Brysons bok *The Lost Continent* (1989) handler om forfatterens “biltur fra hjembyen Des Moines, Iowa, og øst- og vestover i USA. [...] Han skrev opp mot og sammenlignet med reiser han som barn hadde tatt med foreldrene langs delvis de samme veiene, slik at han fikk tre tidsperspektiver: stedets historiske tilstand, slik det var i hans barndom rundt 1960 og i skrivende stund, 1987 og 1988. Dermed kunne han også spille på sine egne reaksjoner som barn i forhold til det han tenkte som voksen 25 år senere. Ved å sette sammen disse brikkene nennsomt og faglig upåklagelig, fikk han leseren til å være med på hvert minutt av turen, uten at det et øyeblikk ble kjedelig, takket være variasjonen og humoren.” (*Morgenbladet* 11.–17. mai 2012 s. 44)

En del reisebøker har som handling at forfatteren vandrer i fotsporene til en annen person. I *Veien til Xanadu* (2001) reiser nordmannen Torbjørn Færøvik i fotsporene til italieneren Marco Polo. Et annet eksempel: “I den nye boken “Marco Polo – Reisen til Xanadu og Kublai Khans eventyrlige rike”, som nylig ble lansert på norsk, har historikeren og reiseskribenten John Man reist i Marcos fotspor gjennom Asia og kommet frem til at hovedpersonen, som først fikk sin beretning nedtegnet i langt fremskreden alder, slett ikke alltid var så omhyggelig med detaljene [...] John Man går Marco omhyggelig etter i sømmene. Når Marco skriver at Kublai Khans festsal rommet 6 000 gjester, ringer Man de bankettansvarlige for Hilton-kjeden, som kan fortelle at det ville fordret langt større saler enn keiseren disponerte. Når Marco skriver at Hangzhou hadde tolv tusen broer, mot virkelighetens 347, spør Man om det kan skyldes en misforståelse, om Marco egentlig snakket kinesisk så godt, og om boken hans overdriver når den hevder at han lærte seg fire språk. Noe av skylden, mener Man, må legges på Rustichello fra Pisa, underholdningsforfatteren som førte Marco Polos bok i pennen. Marco og Rustichello møttes da de begge mange år etter den kinesiske reisen satt i fangenskap i Genova etter Venezias tap på slagmarken for erkerivalen. Boken ble skrevet på få måneder, og det er grunn til å tro at Rustichello pyntet på fortellingen og at hans fransk, det fasjonable språket som boken måtte skrives på, var mangelfull.” (*Dagbladet* 13. april 2010 s. 56-57).

Arild Molstads *I store forfatteres fotspor – Reisemål: Europa* (1999) handler om steder kjent fra skildringer av store forfattere (Thomas Manns Venezia, Sigrid Undsets Roma, August Strindbergs Paris, George Orwells Hebridene, Franz Kafkas Praha og Fjodor Dostojevskijs St. Petersburg). Boka skal hjelpe lesere til å “følge i deres fotspor”, og f.eks. spise på kafeer der dikterne fikk ideer til sine tekster.

Den nederlandske journalisten Geert Mak har blant annet skrevet boka *Europa: En reise gjennom det 20. århundre* (på norsk 2009). “Geert Mak reiste Europa på kryss og tvers i et helt år – fra Verdun til Berlin, fra St. Petersburg til Auschwitz, fra Kiev til Srebrenica. Resultatet er en fascinerende reise gjennom de siste hundre år av vår historie, fra år 1900 til 2000. Forfatteren skildrer hendelser og steder som har vært avgjørende for Europas utvikling. I Ypres hører han smellene når etterlatt ammunisjon fra den første verdenskrig fremdeles blir detonert. I en forlatt barnehage i Tjernobyl, der små sko står i sirlige rader, vender han tilbake til det øyeblikket i Sovjetunionens historie da tiden sto stille. Mak kombinerer den store historien om det 20. århundrets Europa med overraskende detaljer som gir fremstillingen et ansikt, en smak og en lukt.” (<https://www.platekompaniet.no/bok/europa-en-reise-gjennom-det-20-arhundret-geert-mak/>; lesedato 26.09.17)

“Scenekunstner Karen Røise Kielland gikk fra Norge til Italia helt uten hjelp av Google maps. Nå har hun skrevet bok om reisen. [...] I 2011 gikk hun gjennom Europa, veiledet av reisedagboken til kunstneren og vandreren Catharine Hermine Kølle (1788-1859). [...] I sekken la hun nemlig en reisedagbok fra 1841, og gikk til fots gjennom Europa – fra Hov til Venezia. Uten klokke, kart eller mobiltelefon. Tiden og rommet skulle utvides. - Da jeg begynte å gå, var jeg overbevist om at jeg ikke skulle ha kart. I stedet skulle jeg spørre folk om veien, det var en form for navigering som fascinerte meg, sier Kielland, og legger til: - Det slo helt feil, fordi ingen andre var ute og gikk. [...] Kielland klarte seg to dager uten kart. Mennesket som hadde skrevet reisedagboken, den norske vandreren og kunstneren Catharine Hermine Kølle, klarte seg i seks måneder. Kiellands reise, som fant sted i 2011, ble først en forestilling, og er nå blitt boken *Å gå med Kølle*. - Jeg syntes det var så deilig at jeg bare skulle rusle etter noen, la meg lede, fotfølge en person, sier Kielland. [...] Jeg jobbet skikkelig hardt med å ikke være teit: Jeg ville ikke gå i stakk, ville ikke inn på den veien der. Men da jeg ikke brukte Google, kun lokale kart, var det ufattelig spennende hver gang jeg kom til et nytt sted uten å vite noe om stedet eller hvor jeg skulle sove. Det ble et slags gammeldags adrenalinkick [...] Kølle reiste i sin tid med en pistol, og skal ha sagt at “jeg er så stygg at alle mannfolk flyr av veien bare de ser meg”.” (*Morgenbladet* 14.–20. juni 2019 s. 26)

“Noen er så glade i å fortelle om ferieturen sin at de skriver bok om den. [...] Venner-på-tur-bøkene har noe konseptuelt i bunnen; en idé skal utforskes, og så får en se hvordan det går. Og best går det gjerne om det i selskapet er én som kan skrive, én som kan fotografere litt, og helst bør det være én som vet noe om mat, drikke og landskaper. Og aller viktigst: minst én i reisefølget bør være tv-kjendis, for boka skal jo utgis og helst selges i titusenvis også. Forleggerne betaler jo ikke

turen av ren veldedighet eller forfatterpleie, må vite. Klaus Hagerup og Bibbi Børresens *Svarte haner & ville griser* har alle disse hovedelementene på plass. Børresen har tatt for seg presentasjonen av landskaper, produsenter, mat og vin. Hagerup forteller om reisen, måltidene og fellesskapet. Hun formidler kunnskaper. Han formidler lett forvirrede reiserefleksjoner og erfaringer som mange vil kjenne seg igjen i. Sammen utgjør de det bortimot perfekte reise-og-skrive-bok-paret, som i tillegg har tatt med seg på tur en habil hobbyfotograf og så tv-kjendisen, da: Fredrik Skavlan med sine blanke ark og tegnestifter, og sin daværende kjæreste. Chianti – “der det korte livet er evig og der vår dårlige tid er god”, heter det innledningsvis. Utsagnet viser dobbeltheten i prosjektet. For i bunnen ligger en idé om at det gode liv best kan leves der det dufter salvie og oregano og der kunst og vin på mystisk vis forenes. Men aller best er det gode liv som kjent når en kan dra videre dagen etter og la mytene utvikle seg i minneriket i stedet. Når andre pløyer markene, svetter over grytene og tar oppvasken. De små glimtene man får av “real life” i mat- og reisebøker som denne, er bare nok til en passelig dose bokføde, der mytene gjør seg minst like godt som virkeligheten. Denne sommeren er det sikkert noen som skal ut på tur igjen for å spise, drikke og skrive, sjangeren ser ut til å ha kommet for å bli på forlagenes utgivelseslister. Og det er fortsatt utallige ubeskrevne drømmesteder og fortapte avkroker der noen kan oppdage det gode liv i bunnen av en flaske rosévin og en solid porsjon pappardelle al cinghiale, selv om de midt nede i stuingen skulle oppdage at det er villsvin. Så kan de sitte der i den milde sommerkvelden og kjenne inni seg at de endelig har funnet fram. Og huske på å notere ned følelsen til de skal hjem for å fullføre bokprosjektet.” (Geir Vestad i <http://www.prosa.no/artikkel.asp?ID=50>; lesedato 09.12.09)

Jon Berg, Trattoria Popolare m.fl.s *Italia: En matsafari* (2016) “er en reisebok og kokebok i ett, og viser hele bredden av italiensk gastronomi. I tre år har forfatter Jon Berg og fotograf reist på kryss og tvers i åtte regioner pluss Roma, på jakt etter Italias gastronomi og ildsjelene bak. De har møtt mange av Italias beste kokker, vinmakere, og produsenter av olivenolje, skinke, ost, grønnsaker, pasta, mel og ris. Restauranter har avslørt sine hemmeligheter, og kjøkkensjefer har delt sine oppskrifter, og resultatet er en kokebok som utstråler gleden over det gode italienske måltid. Boken inneholder mer enn 130 oppskrifter, fra Sicilia i sør til Piemonte og Alpene i nord. Både tradisjonelle retter som spaghetti carbonara, spaghetti vongole, oksehaleravioli, risotto med kalveskank, vitello tonato, frityrstekte artisjokker og auberginelasagne, og retter fra det nye italienske kjøkkenet. Du lærer, steg for steg, å lage pasta, gnocchi, risotto, sauser og fyll til ravioli, og fantastiske retter av fisk og kjøtt, kaker og desserter. Oppskriftene er gjennomgått og tilrettelagt av kjøkkensjefen på Trattoria Popolare, Kristian Lambrechts, slik at det skal være enkelt å lage rettene. Den kjente mat- og reise-fotografen Paul Paiewonsky har tatt de fleste bildene.” (<https://www.adlibris.com/no/bok/italia-en-matsafari-9788293311249>; lesedato 23.10.18)

Bøker preget av essayistisk subjektivitet, selvrefleksjoner og stort fokus på forfatterens opplevelser grenser opp til selvbiografien. Den amerikanske forfatteren

Elizabeth Gilberts bok *Eat, Pray, Love: One Woman's Search for Everything Across Italy, India and Indonesia* (2006) "er en krysning av reiseskildring, selvbiografi og selvhjelpsbok, og kanskje *chick-lit*-sjangerens største suksess noensinne. [...] I dag har mange kvinner pengene, noe som har gitt opphav til en ny sjanger innenfor reiselitteraturen, der hovedpersonene ikke lenger er søkende unge menn, men middelaldrende kvinner som leter etter sitt eget rom i utvidet forstand. Reiseskildringen møter dannelsesromanen og selvhjelpsboken i den nye hybridsjangeren, der reisen foregår både på det indre og ytre plan." (*Morgenbladet* 23.–29. september 2011 s. 13)

Briten Ed Staffords bok *Walking The Amazon* (2011) handler om en vandring langs hele Amazonas. Underveis på ekspedisjonen brukte Stafford moderne teknologi for å holde kontakte med omverdenen. Han skrev bl.a. twitter-meldinger (mikroblogg på Internett), slik at alle interesserte rundt om i verden kunne følge med på dagens hendelser under vandringen.

"Claude Lévi-Strauss observes in 1974 that so full is the world now of its own garbage that "journeys, those magic caskets full of dreamlike promises, will never again yield up their treasures untarnished. ... The first thing we see as we travel round the world is our own filth, thrown into the surface of mankind." Thus "the mad passion for travel books" of the sort I've considering. "They create the illusion of something which no longer exists but still should exist." " (Fussell 1980 s. 226)

Justin Stagls bok *A History of Curiosity: The Theory of Travel, 1550-1800* (1995) fokuserer på "the "ars apodemica," or "art of travelling," a body of formal instruction on how to travel, observe and record the information gathered, [...] the origins of the characteristic inquisitive and systematizing spirit of the modern West. "A History of Curiosity" examines the early methodology of anthropological and social research from a critical-historical perspective. The two principal methods of research, travel and the questionnaire, are studied in the context of the social conditions and intellectual trends of early modern times." (<http://www.goodreads.com/book/show/4659761-a-history-of-curiosity>; lesedato 12.05.15)

Anka Ryall har skrevet *Odyssevs i skjørt: Kvinners erobring av reiselitteraturen* (2004): "Penelope satt riktignok hjemme og ventet mens Odyssevs var ute på reise. Men andre kvinner har reist, og de har reist langt! For første gang på norsk presenteres en bredt anlagt fremstilling av kvinnes bidrag til den mannsdominerte reiselitteraturen. Boken legger vekt på det litterære, spektakulære og varierte i kvinnes bidrag, og den synliggjør en enestående tradisjon. Reiseskildringene forteller om kvinner som deltok aktivt i antropologi, storpolitikk og oppdagelser gjennom to århundrer, som foretok unike ekspedisjoner og tok del i tidens dramatiske begivenheter. Etter å ha gitt oss en smakebit på kvinners reiseskildringer fra Odyssevs tid til i dag, presenterer Ryall en rekke enestående historiske beretninger som spenner fra Mary Wollstonecrafts bok om reisen sin i Norden sommeren 1795 til Melanie McGraths Motel Nirvana fra 1995. Vi møter

kvinner som vil se verden, finne mening, finne seg selv, utforske noe, og utrette noe. Én rir til hest gjennom jungelen med skjørt, én danderer teltet sitt med småborgerlige puter og nette små duker, én samler på sommerfugler og lever ut sitt uortodokse kjærlighetsliv, én pleier spedalske i Sibir med livet som innsats, én rapporterer fra Midtøsten, én drar på dramatiske oppdagelsesreiser til Vest-Afrika, og en annen kjører gjennom USA på jakt etter seg selv og New-Age varianten av Gud – og én tar faktisk bare en tur i nabolaget.” (<http://www.pax.no/index>; lesedato 29.01.14)

“Ménie Muriel Dowie was the epitome of the adventurous modern woman. She was a novelist, a journalist and a cattle-breeder. [...] In 1890 she travelled alone to the Carpathian Mountains in Poland (then under Austrian control), covering the country on horseback with a peasant guide; she dressed in knickerbockers and carried a revolver. She published her adventures in *A Girl in the Karpathians* in 1891. It was an immediate success, going through several editions in a year. She also edited a book titled *Women Adventurers*, confirming her status as one of their number. A strikingly beautiful woman, Dowie became known in the gossip columns and on the literary circuit.” (http://1890s.ca/HTML.aspx?s=dowie_bio.html; lesedato 07.08.20)

“Om du reiser fra redet for å skrive om dine opplevelser, må du helst også oppleve noe spennig; reiselitteraturen har lenge vært en sjanger for modige menn. Men også beskrivelser av reiselitteraturens kvinnelige kanon har vektlagt den reisende forfatternes vidsynte tapperhet og kløkt: “Mens romanheltinnens verden sjelden strekker seg utover den borgerlige dagligstua og dens nære omgivelser, fant jeg i reiselitteraturen selvbiografiske heltinner som uten frykt eller blygsel tar hele kloden i erobring, og som synes å ha lite eller ingenting av romanheltinnenes følelse av at mesteparten av livet går kvinner forbi,” skriver for eksempel professor Anka Ryall i *Odyssevs i skjørt. Kvinners erobring av reiselitteraturen* (2004). Taiwanske Sanmao (1943-1991) var en slik kvinnelig erobrere. Hun ble født i Kina, men familien flyttet senere til Taiwan. På 1970-tallet bodde hun i den spanske kolonien Vest-Sahara sammen med sin spanske ektemann José, og det er om dette livet hun forteller i sin mest kjente utgivelse, *Fortellinger fra Sahara*, som nå er utkommet på norsk. Siden *Fortellinger fra Sahara* utkom for første gang i 1976, har Sanmao nytt enorm popularitet i Taiwan og Kina. Hun ble et forbilde for unge kvinner som ville bryte med fastlåste tradisjoner, og boken har til dags dato solgt i over 15 millioner eksemplarer. [...] Det er skjønnhet og eventyr hun søker i ørkenen, ikke kunnskap. Det mest provoserende med Sanmaos skildringer er da også hennes syn på lokalbefolkningen, som hun ofte anser som usivilisert og skitten. Selv om hun omgås dem, blir glad i enkelte av dem og hjelper mange, er hun aldri mer enn voyeuristisk nysgjerrig på deres levevis. [...] i tillegg til underholdningsverdien viser *Fortellinger fra Sahara* frem den ignorante reisende, en type turist som fortsatt farer kloden rundt i hopetall i dag. Sanmaos stemme beviser dessuten at selvopptatte mennesker selvsagt også kan være vittige og sjarmerende.” (Carina E. Beddari i *Morgenbladet* 24.–30. juli 2020 s. 42)

“En anden kontroversiel figur er den amerikanske scorekunstner Roosh V, der har slået sig op på en serie af rejsebøger for sexturister, såsom *Bang Colombia: Textbook On How to Sleep with Colombian Women* (2010), *Bang Iceland: How to Sleep with Icelandic Women in Iceland* (2011) og *Bang Poland: How to Make Love with Polish Girls in Poland* (2012). Ja, genren er rimelig klar.” (Elisabeth Skou Pedersen i <http://atlamag.dk/kultur/på-swipetogt-mod-evigheden>; lesedato 17.08.18)

Jørgen Alnæs ga i 2008 ut boka *I eventyret: Norske reiseskildringer fra Astrup til Aasheim*, der teksten er delt inn slik: ““Målet 1880-1925” beskriver en periode dominert av polarlitteraturen; “Veien 1925-1945” dreier seg blant annet om de som dyrket et “trampeliv”, av det engelske *tramp*, altså et omstreifer liv; “Vemodet 1945-1970” gir eksempler på utopikritikk og økologi av typen Arne Næss; mens “Ensomheten 1970-2007” åpenbart fanger noe vesentlig ved reiselitteraturen de siste tiårene [...] Det er interessant å lese om hvordan nordmenn har fortolket forholdet til “de Andre” (som det gjerne heter). Et av de mer eksplisitte eksemplene finner vi i Hans Bull Brodtkorbs *Efter elefanter og løver i Afrika* fra 1925: “Det vil kanskje bli lagt meg til last, at jeg ikke har behandlet negrene hensynsfullt nok. At jeg har skutt dem, pisket dem og behandlet dem hårdt. De som resonnerer så, ber jeg holde inne med sin kritikk over forhold som de ikke kjenner.” Mange av de tidlige reiseskildringene er kraftig påvirket av imperialistiske tanker om den vestlige kulturens overlegenhet.” (*Morgenbladet* 15.–21. august 2008 s. 43)

Briten Henry C. V. Morton skrev i 1926 “a series of articles for the *Daily Express* based on his travels around England in his bull-nosed Morris car. The series was entitled *In Search of England* and the vignettes were later adapted into the book of the same name. This became a bestseller and the first of his many *In Search of...* books. Morton wrote up to 50 books and countless articles for newspapers and journals over 54 active years of writing life. His early travel book *In the Steps of the Master*, published in 1934, sold over half a million copies. [...] The appeal of Morton’s travel books is the way in which he describes towns and cities. He gives them a personality, almost as if they are people he has come to know. The reader is drawn into a shared experience with the writer. It is a personal, intimate style, far removed from the scholarly textbook. He does illuminate with historical fact, however.” (Meg Gain i <https://northwestbylines.co.uk/region/celebrating-h-v-morton-travel-writer/>; lesedato 19.09.23)

Owe Wikströms bok *Bortenfor hvite strender og fortauskafeer: Om ytre og indre reiser* (på norsk 2007) tematiserer reiser som selvutvikling. “Hvorfor reiser vi – oftere og oftere, lengre og lengre? Hva leter vi etter på Gran Canarias strender, i Venezia eller i Alger? Hva reiser vi til, og hva er det vi reiser fra? Wikström blir fascinert av reisens motsetninger: På den ene siden jakten på de ultimate opplevelsene, på den andre siden reisens melankoli – man kan aldri reise fra seg selv. Enhver reise er en leting etter noe mer. Bak suget etter nye opplevelser ligger en uro, en lengsel etter en dypere tilhørighet. De indre reisene blir dermed like

viktige. En livskrise, en hvileperiode eller en ytre reise kan sette i gang prosesser som lar mennesket reise innover – mot seg selv. Vi sier at vi lengter etter å bare være – reisen gir en følelse av frihet som vi er blitt avhengige av. Vi kan være anonyme, ingen bryr seg om hva vi gjør. Dermed får reisen en eksistensiell betydning.” (<http://www.norli.no/>; lesedato 02.01.15)

“Skal man en helgetur til Frankrike og har hørt alle fortellingene om franskmenn som nekter å snakke engelsk, er det nå engang betryggende å la en parlør skli ned i vesken mellom pass og kredittkort. [...] Gyldendals *på 15 minutter* [...] Hver uke har sin egen farge, temaene kommer ett etter ett. Først presentering, så mat og drikke, senere å ta seg rundt, ta inn på hotell, gå på shopping. Hele tiden med oppgaver man skal gjøre, der man gjemmer bokas egen fasit bak innbretten i omslaget. Gyldendal skal også ha ros for å ta med kulturtips. Blir man invitert bort, er det greit å vite om det er blomster, vin eller sjokolade man bør ta med – kommer man til Frankrike kan det dessuten være greit å vite at franskmenn kysser hverandre på kinnet når de møtes. Her kan man sågar finne ut hvor mange ganger det skal kysse i de ulike deler av landet.” (Christine M. Salvesen i <http://www.prosa.no/artikkel.asp?ID=147>; lesedato 09.12.09)

“Problemet rundt uttalen er stor, enda større for Gyldendals *på 15 minutter* enn for de andre parlørene. Her loves faktisk leseren at vedkommende skal lære seg et språk. Det står ingen steder at dette først og fremst er nødhjelp til å ha i vesken når man reiser til det store utland. Og med mindre man legger opp til at alle man møter, skal skrive alle ytringer ned på et papir, har man et problem. *På 15 minutter* har riktignok uttale etter hvert eneste utsagn i boka. Aller fremst står det noen linjer om språklyden, som for fransks vedkommende stort sett er begrenset til å ta for seg skarre-r, nasaler og noen vokalkombinasjoner. Forfatterne medgir dog at dette kan bli vanskelig, og skriver “husk at forklaringene på hvordan ordene uttales bare kan være tilnærmedesvis riktige og aldri kan erstatte det å høre på og gjenta etter folk som snakker fransk”.” (Christine M. Salvesen i <http://www.prosa.no/artikkel.asp?ID=147>; lesedato 09.12.09)

I parlørene *Berlitz' på reisen* “finner vi ordlister, en minigrammatikk og grei inndeling i ulike emner. I motsetning til de andre parlørene har Berlitz også med kart, dessuten noen avsnitt om hvor språket snakkes, og om mulige forskjeller i dialekter. De som plukker med seg *Tysk på reisen* får en advarsel om at parløren gir en innføring i *Hochdeutsch*, og at uttalen kan variere kraftig fra region til region. Greit å vite når du lurer på om mannen i Köln snakker tysk eller et hittil ubeskrevet språk. Denne introduksjonen finner man også i *Fransk på reisen*. Man kan lese om religiøse forskjeller mellom Belgia, Frankrike og Sveits, dessuten er det en forbillidlig oversikt over helligdagene i de ulike landene. [...] om man aksepterer det paradokset som ligger i at en parlør (fra fransk *parleur*, “en som snakker”) faktisk bare er skriftlig, må man jobbe mye for å få til nettopp det å snakke. Fordi ingen av parlørene følges av CD-er, er brukeren prisgitt uttaleinformasjonen i

bøkene.” (Christine M. Salvesen i <http://www.prosa.no/artikkel.asp?ID=147>; lesedato 09.12.09)

Emily Thomas’ studie *The Meaning of Travel: Philosophers Abroad* (2020) har et kapittel om “the phenomenon of ‘doom travel,’ which is traveling to places whose existence is at risk because of climate change. Thomas discusses the ethical problems with such travel” (<https://www.erudit.org/en/journals/pir/2021-v41-n3-pir06366/1081594ar.pdf>; lesedato 06.01.24). Turisme til slike steder kan bidra til den økologiske ubalansen, og dermed ødelegge stedets kvalitet for kommende generasjoner.

“Norvegica” inkluderer alle bøker om utlendingers reiser i Norge. Et tidlig eksempel er *Letters Written During a Short Residence in Sweden, Norway, and Denmark* (1796) av britiske Mary Wollstonecraft. (I denne boka forfatteren “apologizes for her frequent use of the first-person, which – she worries – tends to make her the hero and not the places she visits (44)”; <https://www.erudit.org/en/journals/pir/2021-v41-n3-pir06366/1081594ar.pdf>; lesedato 06.01.24)

Se også <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/guidelitteratur.pdf>

Litteraturliste (for hele leksikonet): <https://www.litteraturogmedieleksikon.no/gallery/litteraturliste.pdf>

Alle artiklene i leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>